

PÁSZTI LÁSZLÓ

AZ EMBERI TÉNYEZŐ HARCÁSZATI VONATKOZÁSAI AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARC PÉLDÁJÁN

Tactical Aspects of the Human Factor, Seen through the Example of the 1848/49 Hungarian War of Independence

It should not be forgotten that the soldiers of the 1848/49 War of Independence were not unemotional beings without any free will, but there were people fighting, influenced by enthusiasm, fear and weakness. The moral and physical state of the army had significant influence on the course of the war at all times.

The paper deals with the tactical aspects of the human factor. It seeks answer to the question how danger, bodily toils, insecurity and fortuity can influence the battle spirit within the frame of a war, and what kind of role army leaders and officers play in this process. In addition, the paper presents examples of bravery, heroism and self-sacrifice.

Keywords: 1848/1849, War of Independence, mental factors, military law, bravery, self-sacrifice, camaraderie, weapon honour, food supply, misconduct, cowardice, plunderage

Jelen tanulmány szerves folytatása *A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban* című kötetemnek, melyben a honvédsereg harcászatának bemutatásával párhuzamosan az olvasó megismerhette a „csata igazi arcát”, amiben segítségünkre volt Raksányi Imre festői csataleírása. Azt azonban nem szabad elfelednünk, hogy ezeket a harcokat nem érzelemmentes és szabad akarat nélküli lények, hanem emberek vívták, a maguk lelkesedésével, félelmeivel és gyarlóságával. A sereg erkölcsi és fizikai állapota mindenkor kiemelkedő befolyást gyakorolt a háború menetére, amivel minden parancsnoknak tisztában kellett lennie.¹

A harci szellemre a háború keretein belül a veszély, a testi fáradalmak, a bizonytalanság és a véletlen vannak befolyással. A harcos legfontosabb tulajdonsága a bátorság, mely a veszélyben az állhatatosságot szüli; a felelőséggel szemben tanúsított bátorság mindennemű lelkesültségből (például hazaszeretet, becsvágy) ered, és a merészséget adja. A testi fáradalmak, a hosszú megerőltető menetek, a harctéri és előőrsi szolgálat, a pihenés hiánya, az éhezés csak kellő testi és lelki edzettséggel bírható. A bizonytalanság tényezője, mely a háborúban nyert információk ellentmondásain alapul, és egyben a habozás fő előidézője, leginkább a tiszteket és főleg a parancsnokokat terheli, amin józan ítélőképesség és emberismeret enyhít valamelyest. A háború fő tényezőjének, a véletlennek leküzdése művészi magaslatokba emeli a katonát, amikor a veszélyek során át, testi fáradalmak közt és bizonytalanságban gyors áttekintéssel és lélekjelenléttel képes döntést hozni.²

¹ A Raksányi-idézetet lásd: *Pásztai László: A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban*. Budapest, 2013. 176–179. o. A „csata arca” kifejezést John Keegan brit katonai író vezette be a köztudatba. *Keegan* 2000. Továbbá *Krántz* 1869. 29. o.

² *Haraszi* 1885. 7–9. o.

A katonai vezetők kötelességei

A tisztek, altisztek és a csapatok feladatát, harceljárásának módjait a szabályzatok, melyek 1848–49-ben már magyar nyelven is nagy számban jelentek meg, részletesen leírták.

Közismert tény, hogy minden hadsereg erősen hierarchikus szervezet, aminek számos gyakorlati oka van. Itt most csak a harcevezetés kézben tartására utalnánk, mely szerint egy sikeres összecsapás megvívásának egyik alapfeltétele, hogy minden parancsnok, minden pillanatban tisztában legyen a neki alárendelt csapatok helyzetével. Éppen ezért senki nem engedheti meg magának, hogy felsőbb parancs nélkül vagy éppen ellenére önálló tevékenységbe kezdjen a harcmezőn. Ha a körülmények mégis rákényszerítik, arról azonnal jelentést kell tennie feletteseinek. De a magasabb beosztású parancsnok sem intézkedhet közvetlenül a csapatokkal anélkül, hogy arról ne értesitené az illetékes alparancsnokot, hiszen annak is tisztában kell lennie, hogy egy alakulattal – az adott pillanatban – milyen formában rendelkezhet.³

A parancsokat, akár szóban, akár írásban, röviden és egyértelműen kell kiadni, hogy az félreértésekre ne adjon okot. Az 1849 nyarán frissen felállított tiszai hadsereg tisztikarát Perczel Mór vezérőrnagy, a hadsereg parancsnoka hadparancsban figyelmeztette ezirányú kötelességeikre: „Ütközetben úgy, mint más szolgálatban is, fokozatosan fognak a parancsok kiadatni. Elvégre, bárki hozzön is az illető hadosztály-, dandárnok vagy csapatfőnök parancsot, ha az nem maga útján történik, elvetendő. – Egyedül magamnak, midőn jelen vagyok a csatában, tartom fel, de ezt csak rendkívüli esetben, a közvetlen rendelkezést; de ezt is csak úgy, hogy róla nyomban az illető hadosztály- vagy dandárparancsnok is értesítetik; és az ily rendelkezés vagy magam által, szóval vagy papíron vissza fog küldetni nyargoncok vagy segédtiszték által.

Átaljában visszavonulni épp úgy, mint előrenyomulni átaljános vagy előleges parancs nélkül halálos büntetés alatt tiltatik. Helyét felső parancs nélkül senki sem hagyja el. Aki teszi felelős a következtésekért.”⁴

A tiszt rövid és érthető parancsokkal, a manőverek ügyes és bátor véghezvitelével éri el, hogy a katonák bízzanak szellemében, és őt a csatában feltétel nélkül kövessék. Kötelessége, hogy osztozzék a katonák jó vagy rossz sorában, de mindenekelőtt gondoskodjon róluk. Ezalatt értendő az élelem, a ruházat, a felszerelés, a szállás biztosítása, és a lehetőség szerinti kímélet a harcon kívül. Ezek az ún. szellemi és erkölcsi tényezők, melyek biztosítják, hogy a „vezéreibeni bizalom lelke a mi rendünknek...”⁵

Teofil Łapiński tüzérszázados az alábbiakban foglalta össze a tisztek feladatát: „Egy hatalmas vendégfogadóban kvártélyozták be az üteget, ahol nem csak embereimnek jutott szálláshely, hanem a lovainknak is: így mindegyikünk egyazon fedél alá került. Noha engem egy közeli udvarházban helyeztek el, úgy döntöttem, hogy a tüzéreimmel maradok, mert a csataterre készülve sokkal jobb az, ha a tisztek állandóan az egységekkel időznek, feleslegesen nem hagyják őket magukra, s életüket a beosztottaik életéhez igazítják. Nemcsak azért, mert így a katonák kénytelen-kelletlen jobban ügyelnek a rendre, hanem azért is, mert tapasztalva tisztjeik állandó gondoskodó figyelmét, irántuk bizalommal viseltet-

³ Tábori utasítás, 1849. 1–2. o.

⁴ Abonyi tábor, 1849. július 22. *Rosonczy* 2009. 233. o.

⁵ Lásd Tábori utasítás, 1849. 4. o.

nek, hozzájuk ragaszkodnak, s ez életüket, fáradalmaikat és ínségeiket kölcsönösen elviselhetőbbé teszi. Ezen persze nem rossz értelemben vett családiasságot értem, amelynek a lengyel és más csapatokban sajnos egyaránt szemtanúja voltam, ahol a tiszt együtt mulatott és kártyázott katonáival. Az ilyen tekintélyét veszített tisztet természetesen azonnal el kell távolítani a hadseregből. Inkább arra gondolok, hogy a tiszt és a katona között a báty és az öcs közötti kapcsolatnak kell uralkodnia.”⁶

Így volt ez akkor is, ha ez a kapcsolat egy kisebb összetűzés okán időlegesen megromlott, ami a katonahumor forrásává vált: „Csak egy ízben nehezteltünk meg reá [ti. Gruber ütegparancsnokra], ugyanis egy eső után a lovak alá száraz szalmát hoztak, de mi abból – minthogy fekvőhelyünk szintén megnedvedett – egy részt, tán valamivel többet is a szükségesnél, magunknak lefoglaltunk. A szekerészeti legénység panaszt tett főhadnagyunknak, ő haragosan hozzánk jön, s a szalmát visszaadtni parancsolja, tettét azzal okadatulván: »Egy ember 20 frt (mert ennyi volt a katonai foglalónk), de a ló 120 frt.« A szalma nagy részét elvitték alólunk, s e mellett igen zokon esett, hogy a lovaknál sokkal kevesebbre becsülttünk, de kellett is főhadnagy uramnak ezért egy ideig nyelnie, t. i. ezután egymást, kivált mikor ő is hallotta, 20 frtos embernek neveztük; sorakoztatáskor »20 frtos emberek sorakozzunk« szóval hittuk össze egymást; ő elég ildomos volt ezt szó nélkül hagyni, és mi is lassacskán felhagytunk e célzással” – emlékezett vissza Szabó György tüzér, az üteg személyzetéből.⁷

A feljebbvalók egyik kiemelkedő feladata, hogy a harc veszélyei közt személyes példamutatás, „szívreható beszéd”, a hazaszeretet és a becsület felkeltése által csapataikat bátorságra ösztönözzék, a veszély benyomásait ezzel is ellensúlyozandó. Mindez persze csak akkor működött, ha sikerült alárendeltjei bizalmát korábban elnyernie, mert csak így volt képes a döntő pillanatban embereit a legendakívülből erőfeszítésre ösztönözni.⁸

Ehhez azonban a tiszteknek a legfontosabb feladatukra, a legénység vezetésére kellett koncentrálniuk, s nem belebonyolódni az ellenséggel vívott személyes harcba. Így aztán a felső vezetés igyekezett is őket ettől – már amennyire lehetett – távol tartani. Bem tábornok például a következő rendeletet adta ki napiparancsban: „Minthogy láttam azt is, hogy gyalogtisztek lőfegyvert hordanak, tehát jövőre megtiltom a tiszteknek a lőfegyver hordozást, mert a tiszt kötelessége a honvédeket felügyelni a csatázásban, úgy mint egyébkor, mit azonban, ha lövéssel foglalkoz, nem tehet.”⁹

A személyes példamutatás jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, még ha az néha humoros helyzeteket is teremtett. Így írt erről naplójában Leiningen: „Én tudniillik mindig azt véltem, hogy a golyók előtt való hajlongás édeskeveset használ, és hála erős idegeimnek, nem is szoktam ezt megtenni... A falun való áthaladásunkkor megint kénytelen voltam előállani régi prédikációmmal, magamat állítva példaképül; de amikor a falu kijárásánál a Schwarzenbergekkel megálltam és szivarra gyújtottam, egy golyó nagyon is közel süvített el mellettem, és inkább ösztönből, mint félelemből, orrom közeli érintkezésbe jött lovam sörényével. Tüstént mellettem terem Kiss uram, és mélyen hajlongva mondja: »Alázatos szolgája!«, és természetesen vihogó nevetésben tör ki az egész zászlóalj... megígér-

⁶ 1848. november/december. *Łapiński* 1996. 873–874. o.

⁷ *Szabó* 1875. 36. o.

⁸ Lásd: *Kránitz* 1869. I. 30. o.

⁹ Bem napiparancsa: Kislaposnok, 1849. május 14. *Nagy* 1896. LXI–LXII. o.

tem a zászlóaljnak, hogy mindig fizetek egy aranyat, valahányszor rajtaérnek, hogy egy golyónak bókolok. Ezt a második aranyat sohasem kellett megfizetnem.”¹⁰

Egy másik történet Perczel Miklós őrnaggyal és a tolnai önkéntes nemzetőr-zászlóaljjal esett meg: „...a golyók fejünk fölött zúgtak el anélkül, hogy csak egy is talált volna. A zászlóaljam előtt állva lóháton vettem észre, hogy embereim, valahányszor egy golyó fejünk fölött elzúgott, önkénytelenül meghajlottak, és nem egy »Jézus segíts!« hangzott föl, mire én, midőn ismét egy golyó zúgott el fölöttünk, levettem sapkámat, és szintén meghajoltam a repülő golyó előtt. Embereim rám néztek, elnevették magukat, és a következő golyók előtt többé meg nem hajoltak.”¹¹

A jó vezető a legénységet a csata forгатagában is felkészítette a rá váró legközelebbi feladatra. Például támadás előtt figyelmeztette őket a tüzelés elveire, s a kézitusa során az együtt maradásra. Lovasság elleni védelemben hangsúlyozta a négyszög fölünyét és a katonák fegyvereinek tűzhatását, melyek őket sérthetetlené tették. Az idő előtti tüzelést pedig, a parancsnok hidegvérét és halálmegvetését is demonstrálandó, úgy lehetett megakadályozni, ha a zászlóalj előtt járkált mindaddig, amíg a tüzelés ideje meg nem kezdődött. Talán még nagyobb jelentősége volt a lovasságnál – közvetlenül a roham előtt – pár lelkes, az önbizalmat erősítő szónak.¹²

Az összkép azonban közel sem volt ilyen kedvező a honvédsereg egészében. Mészáros Lázár tábornokot, hadügyminisztert is mint „slendriánt” tartották nyilván a kortársak, de beosztásánál fogva jó rálátása nyílt a tisztikar valós állapotára: „A tisztek tudatlansága, tapasztalatlansága, hanyagsága s közömbössége szintén elősegítette a fegyelmetlenséget, mert ezek mitsem gondolván alattvalóikkal, de tekintélyök sem lévén, az egész szolgálat csak úgy Isten nevében ment, ami egészen a háború végéig tartott; sőt még bővíve lőn a felsőbb tisztek engedetlensége által, – kik csak azt tartották jónak, mit saját agyuk tekintett annak, amiért is maguk közt s alattvalók előtt is nyilvánosan megszólák s lealacsonyíták a legfőbb rendeleteket, úgy, hogy az alattvalók bennük engedetlenségi forrást találtak.

2-szor. Az organisáció rendben ment az első 10 honvéd-zászlóaljnál, és az első két ágyúütegnél, mert három havi idő volt ennek létesíthetésére; lehetett is látni ennek hasznát; bár ez csak futólag és félig műveltetett, mint p.o. az 1-2-3 honvéd-zászlóaljnál melyek egész végig megtartották, ha nem is a rendet, de annak színét. A 3-ik, a szegedi s csongrádi zászlóalj Damjanics által volt képezve s az egész háború alatt fegyben maradt, sőt ez inkább lehetett mintája a bátor s hősiesség eljárásnak, mint a 9-ik, mely harcon kívül inkább volt fegytelen, mintsem nem...

Később azonban sürgetőbbé válván a katonai kiállítások, fölszerelések és az emberek azonnal használása, a hibák szintén sűrűsödtek, mivel a gyorsabb alakításokat csak forradalmi modorban lehetett eszközölni; ha tehát a tisztek és altisztek ki voltak nevezve, ruhával, fegyverrel és a többi kellékkel fölszerelve: úgy tetszett, hogy már minden rendben van s azonnal szolgálatba kellett lépniök s csatáznik.

¹⁰ Tápióbecské, 1849. április 4. *Leiningen* 1983. 199. o.

¹¹ Pákozd, 1848. szeptember 29. *Perczel* 1977. 61. o. (Még egy harmadik történet is ismert Damjanichról, aki a turjai ütközet alatt az ágyútűzben a legnagyobb nyugalommal szivarozott. *Vajda* 1998. 87–88. o.)

¹² Lovassági harcműtan. (Taktika) Előadatott az első magyar kir. központi honvéd lovastiszti és tisztképző tanosztálynál. Székesfehérvár, 1870. 147–148. o. és A magasabb hadművészet elvei. Ford. és kiadja F. Rásztokai Kobilitz Lajos. Budapest, 1875. 51. o.

A tiszti kinevezések nem történhettek okszerűleg; tudatlanokat is kellett használni, s oktatásukra, kiválogatásukra időhiány miatt nem fordíthatott kellő figyelem. Addig ugyan még csak ment a dolog, míg a seregrendbeli használható tiszteket a külföldön tanuló ezredekbe lehetett hívni, vagy a belföldi ezredekbe előléptetéssel az újonnan alakított zászlóaljokat ellátni; de midőn ezek fogyni kezdtek, és a honban található nyugalmazott és kilépett tisztekből kelle pótolni a honvédtiszteket, nehezebbé lőn, mert ezek száma a 800-at nem haladta túl és ezek is többnyire csak olyak voltak, kik a régi magyar szokás szerint legfeljebb kapitányságig szerettek szolgálni és aztán oda hagyván a szolgálatot, otthon oppositíóskodni.

Hanem midőn a szolgálatra valók már ezekből is alkalmaztattak és a szükség még mindig nőtt: akkor a tiszti kelleket többé-kevésbé az önírta kérelmi levelekből kelle kiszemelni, melyekben az érdem mindig és mindenhol kitérőleg vala felhozva...

Ezekkel annyi sok rossz elem jutott a seregbe, hogy az csaknem gúny és megvetés tárgya lett, kivéve a kiveendőket; – s ha valami nem úgy történt, amint kellett volna, azt a rossz tiszteknél leheté köszönni, kik dőzsólni jobban tudtak, mintsem becsületesen szolgálni; úgyhogy a bűnösök sokasága miatt azokat fékezni alig lehetett. Igen sokan megérdemlették, mit a hírlapok felőlük csípősen írnak, t. i. hogy »Sok tiszte láthatni a városban, csatának kell hát lennie valahol!«; mert ezek nem szeretének zászlóaljknál maradni, és ha egy helyről kikergettetének, más helyen gyűltek össze.”¹³

Végezetül még egy gondolat. Bár eddig a katonatisztek feladatairól volt szó, nem lehet megfeledkezni az egyházi személyek jelentőségéről sem, akik erkölcsi szempontból ugyanolyan fontos szerepet tölthettek, tölthettek be a sereg irányításában.

A tábori lelkészi szolgálat a katonák lelki gondozását volt hivatva ellátni. 1848 decemberéig a honvédség lelképásztori igényét csak ideiglenes jelleggel tudták megoldani, ekkortól a hadügyminisztérium tábori lelkészi osztálya szervezte a lelkészi szolgálatot. Eleinte csak katolikus papok szolgáltak, 1849-re azonban a felekezeti megoszlásnak megfelelő arányok alakultak ki. A tábori lelkészek nem csak a plébániai feladatokat látták el, hanem a csatatéren is jelen kellett lenniük.¹⁴

Mednyánszky Cézár, római katolikus lelkész, 1849. január elején Görgeinek ajánlotta fel szolgálatait: „Bemutattak Görgeinek, aki szívélyesen fogadott, és akinek megemlégetem gondolataimat, amely már megfogalmazódott bennem. E szerint az újonc zászlóalj batorításának, akiknek ereje egyelőre lelkesedésükben rejlett, jót tenne, ha a tisztek mellett egy fegyvertelen pap kereszttel a kezében vezetné őket a harcba. Azt szerettem volna, ha a nemzeti harc a parasztság szemében a keresztes háború jellegét ölti, és elképzeltem, milyen hatást gyakorolna a katonaságra a veszéllyel szembeszálló fegyvertelen ember látványa. Az események engem igazoltak. A tábornok, gyakorlatias ember lévén megértett és támogatta elgondolásomat, melynek megvalósítását rám bízta és törzslelkészi rangban a vezérkarhoz osztott be.”

Mednyánszkynek volt is alkalma a személyes példamutatásra, mikor a kápolnai csata második napján (február 27-én) vörös talárban, kereszttel a kezében a csapatok közt lovagolt. Ekkor vette észre a Kápolna falu visszaszerzésére előre küldött olasz legénységű,

¹³ Mészáros 1881. I. k. 333–335. o.

¹⁴ Zakar 1999. 15–32. o.

16. Zanini-gyalogezred magyar oldalon harcoló zászlóalját. Néhány lelkesítő mondat után a roham élére állt. A kezdetben sikeresnek indult támadás végül kudarcba fulladt, a császári csapatok a zászlóaljot bekerítették, és nagy részét foglyul ejtették. Mednyánszky csak úgy kerülhette el az elfogatást, hogy a ruháját markoló császári gyalogost a kereszttel fejbe vágta, majd az udvarokon át elmenekült.¹⁵

Egy másik – igen hamar – hírnevet szerzett lelkész, a piarista Erdősi (Poleszni) Imre volt, akit 1849. január 16-án nevezett ki Görgei a Guyon-hadosztály tábori papjává. Erdősi alig egy hónappal később – „Előre kedves véreim! Velünk az Isten, miénk lesz a győzelem!” – felkiáltással a Branyiszkői-hágót elfoglalni igyekvő, zömmel szlovák legénységű, újonc 2. beszercebányai zászlóalj katonái élére állt. Mikor a roham elakadt, Erdősi a nála lévő 120 cm-es fakeresztet előrehajította a magas hóba, s szlovákul kiáltott a katonákhoz: „És ti otthagynátok az ellenség kezében Isteneteket, s túrnétek a mocskot zászlóitokon?” A hágó pedig hamarosan bevétellett.¹⁶

A bátorság, a hősiesség és az önfeláldozás példái

A veszély az az elem, amelyik a háborúban minden egyes személyre hat, s ez a benyomás arra ösztönzi, hogy kivonja magát alóla. Ez a törekvés a létfenntartási ösztönben gyökerezik, s szintén mindenkiben megvan. Így aztán minden katona átéli a félelem érzését, ami az újoncknál hatványozottan jelentkezik, és a tisztek sem kivételek alóla, mert a tűzkeresztségen át nem esett vezetők is hajlamosabbak idegesebben reagálni a harctéri jelenségekre.¹⁷

A honvédsereg legbátrabb zászlóaljainak egyike volt a 9. zászlóalj. Az általuk viselt vörös sapka hamarosan a dicsőség szimbólumává vált, amikor további alakulatok is – vitézségük jutalmául – ugyanilyen főveget kaptak. De a kezdet ebben a csapatban is nehezen indult; egy 17 éves legényke, Büttner Emil, édesanyjának írt levelében így számolt be az első harcukról: „Azt tudom, hogy vagy háromszor lőttem, de egyebet nem, lábaim reszkettek, fogaim vacogtak, mint akit a hideg lel; nem láttam, nem hallottam semmit, fejem zúgott, füleimben pedig egy óranegyed után is csengett. Ahogy később felocsudék, körülnézve látám, hogy csak vagy öten vagyunk a torlasznál, a legderekkab legények pedig a házak és kerítések tövében hasalnak, de azután főhadnagyunk Turánszky két pisztolyát kirántva hátraugrott és lármázni kezdett, hogy aki a torlaszhoz menni késedelmeskedik, mindjárt keresztüllövi. Ez megtette a maga hatását, s a torlasz újra el lőn foglalva...”¹⁸

Charles Ardant du Picq elmélete szerint a „katonák félelemből harcolnak: előbb a harc nem vállalásának következményeitől (azaz a büntetéstől), utóbb pedig attól félnek, hogy nem harcolnak elég jól és lemészárolják őket.” Ehhez persze arra van szükség, hogy tudatosuljon bennük, a legnagyobb veszteségeket akkor szenvedik el, amikor hátat fordítanak az ellenségnek, és képtelenek a védekezésre.¹⁹

¹⁵ Mednyánszkyt január 5-én nevezték ki a VII. hadtest törzslélekészének, később a hadminisztérium hadlelkészeti osztályának igazgató tanácsosa lett. *Mednyánszky* 2001. 218. és 220. o.

¹⁶ *Zakar* 2002. 166–169. o.

¹⁷ Lásd *Kránitz* 1869. I. sz. 30. o. és *Cendrowski – Swebocki* 1976. 82. o.

¹⁸ Fehértemplom, 1848. augusztus 23. *Büttner* 1989. 33. o.

¹⁹ Charles Ardant du Picq (1819–1870) francia ezredes, katonateoretikus. Lásd: *Keegan* 2000. 85. o.

Du Picq követője, S. L. A. Marshall tábornok az ún. „kiscsoport-dinamikát” hangsúlyozta: „Valahányszor megvizsgáljuk az első vonalban álló katonákat, látnunk kell, hogy általánosan köztük a félelem, az is megfigyelhető azonban, hogy valamennyien igyekeznek elkerülni, hogy félelmük olyan tettekben fejeződjék ki, amelyeket bajtársaik gyávaságnak tekintenének. A többség nem akar túlságosan nagy kockázatot vállalni, és nem vágyik a hős szerepére, de épp ennyire azt sem akarják, hogy a jelenlevők közül éppen őket tartásuk a leghitványabbnak... Ha egy katonát... ismernek a körüllevők... akkor van oka félni annak az egyetlen dolognak az elvesztésétől, amelyet valószínűleg az életénél is többre tart, ez az egyetlen dolog pedig férfiúi reputációja a többi férfi között.”²⁰

Mindez azonban csak a kötelesség teljesítéséhez elegendő, a kiemelkedő tettek végrehajtóit egyéb motivációk is hajtották. Ezekből következik néhány csoportosított példa.

Hidegvér és harci láz

„Borzasztóan szép egy ily nagyszerű csatát fényes napvilágnál nézni, de sokkal borzasztóbban szebb benne résztvenni: még most is mindannyiszor megepezdül ereimben a vér, ha rá gondolok valamelyikére azon csatáknak, érzem, hogy most talán képes volnék megőrizni és legnagyobb gyönyörrel nekirohanni a legirtózatosabb veszélynek inkább, mint valaha ismét letenni fegyveremet. Valami elragadó érzés kapja meg egy ily csatában az embert, midőn körülötte vész és vihar dübörög, azt hiszi, hogy az egész világ egy óriási csatahelyé vált és romhalomba fog omlani véle együtt, és őrült elragadtatásában mítsem eszmélve a csatán kívüli világra, egyedül ebben találja élvezetét, örömét és minden gyönyörét, vakon rohan minden veszedelemnek és a haldoklók hörgése, a csatárok ordítózása, az ágyúk dübörgése, a puskák ropogása, a harsona és dob pokoli lárma néki mennyei zeneként hangzik füleibe” – írta Szalkay Gergely őrnagy.²¹

Az út azonban, mely a harc veszélyei közt az önuralomhoz vezet igen véres, és nem mindenki részesedhet belőle. A Mátyás-huszárok „katonává válásáról” Dercsényi Kálmán főhadnagy számolt be. A történet 1849. január 21-ről 22-re virradó éjjelen esett meg Nagyszében első, sikertelen ostroma után: „Amidőn felébredtem fejemhez kaptam, hogy meg van-e még? – mert egész éjjel álmodtam, hogy elvitte egy nagy ágyúgolyó a fejemet. László [bátyám] felébredvén, hasonlóan cselekedett, mire én hangos kacajban törtem ki, hogy talán Te is azt álmodtad, hogy elhordta a fejedet az ágyúgolyó, mely gyanítasomat megerősítve, sokáig mulattattuk magunkat ezen sokak által hasonlóan állított nagyon természeteszerű álommal. Ezen csata edzette meg teljesen bátorságunkat és oly egykedvűvé tett bennünket életünk iránt, hogy még gondolatunkban sem volt kímélni életünket; egy szóval oly elfásulttá lett kedélyünk, vérmérsékletünk, hogy semmi sem érdekelt, mint el-lenségünk és annak legyőzése, mely törekvésünk foglalkoztatta nemcsak ébrenléttünket, hanem álmainkat is.”²²

²⁰ Lásd: Keegan 2000. 86–87. o.

²¹ Szalkay 1998. 84. o.

²² A város alól visszavonuló magyar sereg utóvédjét ugyanis a Mátyás-huszárok alkották, és amíg a sereg többi része biztonságos távolságra el nem vonult, egy helyben állva állták az osztrák tüzérség lövéseit. Dercsényi 1896. 68. o.

A későbbiekben így folytatta: „A hadjáratí rész leírásához megjegyezni kívánom, hogy a csatározásokban részt nem vettek előtt az abban előforduló, természetellenesnek és túlzottnak látszó halálmegvetés, az élet iránti egykedvűség, mely többnyire mosolyt idézett elő nálunk az ellenség gyávasága fölött, nem túlzás, nem kérkedés, mert a bátorság fokozódik és egy nagyobb megpróbáltatás után az élet oly közömbössé válik, mintha bece sem lett volna soha az ember előtt. Hivatkozom e részben is derék bajtársainkra, akik hasonlóan leszámoltak az étellel és csakis egy célt tartottak szem előtt: az ellenségnek minden áron való legyőzését.”²³

A tűzkeresztségen való átesés, különösen ha győzelem vagy legalább tisztos helytállás volt a vége, megedzette a csapatokat. A legnagyobb stresszt a tűzérsegi tűz elviselese jelentette. Az a csapat, amelyik ezt kiállta, már bármire képes volt. „Jött az első golyó és elsivított fejünk fölött, honvédeink pedig sapkáikkal jó reggelt s éljnt integettek feléje és előre nyomultunk. Jött a második, és a szép ifjú huszár hadnagy Fiáthot lesodorta lováról... és mi előre nyomultunk. Jött a harmadik és lesújtott két honvédünket, az egyik tüstént meghalt, a másik hátra vitetett bekötés végett, – és mi előre nyomultunk. Azonban... nekünk vissza kellett mennünk azon helyre, hol leginkább ki voltunk téve a golyók járásának; és ott kellett állanunk déli 11 óráig mint élettelen testek mozdulatlanul, mint áldozatra rendelt barmoknak, anélkül, hogy legkevesebbet is tennünk engedtek volna.

Szivarokra gyújtottunk, fűtürestünk, és néztük percnként, hogy kit fog ismét elsőpörni közülünk egy irgalmatlan golyó?! Nemegyszer történt, hogy hol egyik, hol másik tömegünk közepébe csapott le egy, mint karvaly a csibék közé, és ismét felröppent anélkül, hogy valakit megsértett volna; melyet öröm és kacaj kísért szerencsés útjára” – említette meg a szenttamási támadásról az imént idézett Szalkay.²⁴

A harc előtti pillanatok szinte elviselhetetlen feszültségét, és az ebből kirobbanó megfékezhetetlen harci láz egyik példáját Bobik Gusztáv százados, Knezić Károly ezredes, később tábornok parancsörtisztje jegyezte fel. Hőse – a délvidéki harcokban megedződött – 9. honvédzászlóalj, a helyszín Komárom, 1849. április 26-án; hajnali támadás az erődöt ostromló osztrákok sáncai ellen.

„Még vagy tíz lépést tevének, amidőn egész váratlanul, mintegy a magas égből, egy erős férfi-hang teli torokkal a harcias »Halt wer da!«-t felénk ordítá. Helyben valánk tehát, és miként a sáncőr magas állásáról ítélni lehetett, egy majdnem óriási földvár előtt.

A bizonytalanság mindig aggasztóbb, mint a legvésebb bizonyosság. Míg tíz perccel ezelőtt szíveink remegve összeszorultak, most a vész színe előtt magasra tágult a felszabdult kebel, és alig, hogy elhangzott a második »Halt wer da!«, zászlóaljunk közepén egy közvitéz, magát többé meg nem fékezhető harcias elszántságában telt torokból e gúnyszavakkal felel: »Anyád kúnja!«

Egy eget hasító »Éljn!« következett e mindnyájunkat egyiránt meglepő tréfás harci féktelenségre – és ami ezután történt, azt az általános zaj és puskaropogás közt egyenkint tisztán többé ki nem vehettem; hacsak nem a német vezényszót, melyet az ellenséges csapatnak álmából felriasztott vezére folyton ordított: »Ergreift das Gewehr!«-jét még akkor is hangoztatva, amikor öles gránátosai már javában vívtak s tüzeltek.”²⁵

²³ Lásd: *Dercsényi* 1896. 155. o.

²⁴ Ágyűfedezeten Szenttamás ostrománál, 1848. augusztus 19. Lásd: *Szalkay* 1998. 24. o.

²⁵ *Bobik* 1870. 101. o.

Ha már megint a „veressipkásokról” esett szó, akkor harci vágyukról álljon itt még egy példa. A Bánságból felrendelt csapatok 1849. január végén Aradon gyülekeztek. Az erődöt ostromzár alatt tartó sereg vezetésében felmerült egy éjszakai rajtaütés végrehajtásának terve. A későbbiekben lefűjt akcióra önkénteseket kerestek. „Ezredesünk minden zászlóaljat összejárt, hogy kik ajánlkoznak minden zászlóaljbul önkéntesül elsőeknek a megtámadásnál; minden zászlóaljbul ajánlkozott 10, a jobbakbul 30-40, a 3-ikbul 65. Eljött mihozzánk is. Nagy ékesszólással elkezdett beszélni, hogy... reményli, hogy közülünk a legtöbb fog ajánlkozni a létracipelésre. De bezzeg elálmélkodott, midőn [az] egész zászlóalj elkezdett kurjongatni: »Valamennyien! Mind megyünk!« Szegény öreg majdhogynem sírt örömeiben... és elhatározta, hogy miután minden század első akar lenni, sorshúzás által határozta meg el, melyik legyen az első” – írta meg, az akkor még a zászlóaljban szolgáló Büttner Emil családjának.²⁶

Persze hosszasan sorolhatnánk a harci vágy megnyilvánulásának újabb és újabb eseteit, de a sort zárja Gózon Lajos őrnagy és a 66. zászlóalj hősiessége. A nagyszerűen végrehajtott rohamért Görgői Gózont alezredessé léptette elő és kitüntette a 2. osztályú katonai érdemjellel.

„Július 25-én délelőtt az ellenség Miskolcra a Sajóhoz nyomult, ahol is Leiningent és Pöntenberget hevenyében megtámadá. Többnyire csak tüzéséget – amiből nagyon sok volt neki – működtet... az ellenséges tüzéségek is sokáig minden erőlködése sem bírta hadközépünk ágyúütegeit helyből kimozdítani. Ebbeli igyekezetében kivált az egyik orosz üteg tűnt ki rendkívüli merészsége által, mellyel Alsó-Zsolca átalirányában a túlsó folyampartnak közel a széléig rugaskodván előre, olyan állodásba fészkelte be magát, ahol maga földve volt ágyúink tüze ellen, míg ellenben ütegeink sorát egész hosszában lődözhetette onnan. Ezt lehetetlen volt így túrni... Gózon Lajos alezredes... szemeltetik ki e kényes vállalatra, és örömmel vállalkozik. »Önkéntesek, lépjenek ki!« Majd az egész zászlóalj menne önkint. Ekkor ő kiválogat közülük 50 embert, velök észrevétlen egy alábbeső helyen átgázol a Sajón, s a túlpárti füzes nyugati szélén ágyúfödözetül felállított két egész zászlóalj orosz gyalogságot váratlanul megrohanja oly páratlan hévvel, hogy a két zászlóalj esze nélkül megszalad, s az a távolabb álló veszedelmes üteg alig bír felmozdonyozni és Gózon elől lóhalálba elhordani ágyúit.”²⁷

A halálmegvetés talán leglátványosabb példái egyes tereptárgyak megszerzéséhez, illetve megtartásához köthetők; ezek közül is elsősorban az olyan relatív kis kiterjedésű, az erők koncentrálására kényszerítő tárgyakhoz, mint a hidak. A legnevezetesebbek a piski, tápióbicskei és váci ütközetekben zajlottak le.

Tápióbicskénél a 3. és 9. zászlóalj egyaránt elsőként akart a Tápió hídjára nyomulni, és ezzel egymást akadályozták, míg végül Földváry Károly őrnagy, a 3. zászlóalj parancsnoka kezébe ragadta a 9. zászlóját és „az ellenséges kartácstűzőn keresztül átvágtatott vele a hídon, s a következő pillanatban a haragos zászlóaljak együtt rohantak utána – a maga vitéz őrnagyának a 3., a maga zászlójának a 9. honvédzászlóalj.”²⁸

Földváry, immár alezredesként, és a két zászlóalj ugyanezt megismételték aztán április 10-én is Vácott a Gombás-patak hídján, ugyanazzal a fényes sikerrel.

²⁶ Lásd: Büttner 1989. 73. o.

²⁷ Alsózsolca, 1849. július 25. Görgey 1885–1888. III. k. 227–228. o.

²⁸ Görgey 1988. 449. o.

Katonai ambíció

A dicsvágy számos esetben volt nagy tettek sarkallója. A következő leírás egy fiatal röppentyűs legényről szól; esetében a szép nem szeretete sem elhanyagolható: „Pap Gyurka egy kis generálisnak képzelte magát, és ahol csak szerit tehetett, lovagolt, lovagolni tanult; már alig bírta a földön járni, és szeretett vón' lóra szállni, legalább is mint ütegparancsnok kommandírozni; úgy lóháton – gondolá – őt is meglátnák a lányok, mikor egy-egy városon átvonulnak, de így a röppentyűs fekete kocsik után gyalogosan hiába pislogott az ablakokra, nem látják meg, pedig már pirossága is visszatért arcára és ripacsai szintén összébb húzódtak.

El is tökéltette magát, hogy addig is, amíg ütegparancsnok lehet, mihelyt tűzmesterré előléptetik, csak úgy fogadja el, ha lovat is adnak alá. Ebbéli hiúsága mind nagyobbra nőtt és hogy kitudtette magát célját érje, csatáról csatára bátrabbá lón.

Most már ő kezdte buzdítani az ütegparancsnokot, hogy ne maradjanak hátra, hanem vágjanak az ágyúsok elé, kik minden dicsőséget elszednek orruk elől... Kente-fente magát, hogy a váradi lányok majd megbámulják az új röppentyűs üteg szép parancsnokát.”²⁹

Lehet, hogy az ambíció okozta túlzott kockázatvállalás okozta Győrffy Endre 33. zászlóaljbeli hadnagy halálát Buda ostrománál. Fennmaradt naplójába vetett sorai legalább is megengedik ezt a feltételezést. Tervei sajnos nem valósultak meg; 1849. május végén az óbudai katonai kórházban halt bele a vár május 21-i bevételével szerzett sebébe.: „Szép és örökre emlékezetembe vésett éj lesz életemben, mert századomnak hozzávaló ragaszkodását és irántami bizalmát soha nem tapasztaltam még addig oly mértékben, mint éppen elindulásunk órájában. És ez annyival jobban esik lelkemnek, mert meg kell vallanom, hogy nincs tiszt a zászlóaljban, ki oly szigorúan bánnék embereivel a csatamezőn, mint éppen én. Tegnap reggel is agyon akartam kettőt lövetni, mert visszavonuláskor megelőzte társait előre szaladása által. És van-e jobb emberem, mint éppen azon tizedes, bízike valaki jobban bennem, mint Ő: nem tudnám meghatározni.”

„[Kmetty] jelentős mosollyal biztosíta előléptetésemről. Ha ez, mit hiszek, az ostrom előtt meglesz, ... akkor, mert első akarok lenni a vár falain, bizonyos számomra még az itteni ostrom alatt a kapitányság. Ha egyszer parancsnok vagyok, önként jön a többi. Teljes életemben csak parancsnok akartam lenni, ha bár csak egynehány ember lenne is alattam. A reményem nagy...! Tábornagy akarok lenni, de eltökélt szándékom sem kisebb reményemnél.”³⁰

Az alábbi levél, melyet Lestár Péter főhadnagy gyerekkori pajtásának írt, inkább már a fiúból férfivé ért katona büszkeségét sugározza: „Barátom Gyuri! Ezer forint a zsebembe, parancsomtól függ több 200 embernél, foglalatossággal, még pedig mondhatom férfiasokkal vagyok elfoglalva egyik nap mint más nap, – nem ettem néha 3 nap sem, mennyei manna volt egy kis penészes profunt, – hányszor ütötték meg a dobot éjjélkor, s elindulva 8-10 mérföldet mentem gyalog, – s ez én vagyok, kinek zsebébe annyiszor nem volt egy xr [krajcár] sem, kinek senki nem parancsolt, de ki nem is parancsolt senkinek, kinek fő gondja az volt, hogy töltsen el idejét, ki 11 órától mindég azt leste lesz é már 12, hogy

²⁹ Molnár 1880. 110–111. o.

³⁰ Naplóbejegyzés: Buda, 1849. május 19. Győrffy 1998. 14–15. o. Bona nem tud róla, hogy megkapta volna a főhadnagyi rangot. Bona 1998–1999. I. k. 512. o.

ehessen, kinek ha reggel 7-óra előtt fel kellett kelni ágyából rettenetes rossz napot számított, ily élet átváltozaton osztán csak büszke lehet az ember, ha hogy meg nem hal bele az ember...”³¹

Bajtársi összetartás és fegyverbecsület

A bajtársiasság egy szoros baráti kapocs, ami a fáradalmak és a veszélyek közös átélésén alapul, s biztosítja, hogy a közösség tagjai feltétel nélkül bízzanak egymásban. Ez egyúttal a harcképességet is előmozdítja, s bizonyos fokig független az érintettek által viselt rangtól.³²

A bajtársiasság és az önfeláldozás példáját mutatta az a huszár, aki sebesült társának lovat szerzett, majd sajátját a feldunai hadtest parancsnokának, Görgői Artúr tábornoknak ajánlotta fel menekülésre, mikor a Széllakna és Hodrusbánya közti összecsapásban csapatai cserbenhagyták, s futva menekült az osztrák vadászok golyói elől: „Az ellenség efelől egy nekivadult nyerges ló vágatott el mellettem. Vagy száz lépésre tőlem elfogta egy huszár sebesült és gyalog vánszorgó pajtása számára, akit nem akart a veszedelemben sem elhagyni. Fel is segítette a lóra, majd véletlenül engem is megpillantott, odavágtatott hozzám és fölajánlotta saját lovát, mondván, hogy az én életem többet ér az övénel.”³³

Bár korábban azt állítottuk, hogy a katona kiélezett helyzetben egy bajtársi kiscsoport tagjaként viselkedik, létezik azonban egy tágabb dimenzió is, amit a kortársak „karszellemnek” (testületi szellemnek) neveztek, ami az „egyeselek lelkesedése az egésznek, melyhez tartoznak, becületéért”. Alapja a nemes vetélkedés más hasonló katonai testülettel a dicsőségért.³⁴

Ennek egy szép példáját mutatta a zalai 56. zászlóalj. A vármegye két zászlóaljat is kiállított, a 47. önkéntesekből alakult, az 56. sorozott újoncokból – részben feloszlott nemzetőrökből –, ezért előbbieket önkéntesei „cédulahúzóknak” gúnyolták utóbbiakat, jól lehet ezek között is sok volt az önkéntes, főleg a tisztek között, akik ilyen minőségben kerültek át a nemzetőrségtől. Ennek ellenére, mikor Buda ostrománál az 56-osok meglátták a falon a 47. zászlóalj zászlaját, „az 56-ik zászlóalj honvédei azt a bástyafokra helyezett legelső háromszínű lobogót a reggeli szürkületbe... anélkül, hogy az orkászertüleg kitört riadalomban elhangzott »előre-rajta« vezényszavakat hallották volna, egyszerre felragadták a 6-8 öles ostromlajtorjákat. És hogy a »cédulahúzó« se maradjanak el az önkéntes testvérektől, ilyenféle felizgató szavakkal: »Öldösik a várban a zalamegyei testvéreket!« majdnem egymás hegyén-hátán kapaszkodtak a meredek falakra.”³⁵

Amikor egy vitéz, de súlyos veszteségeket elszenvedett alakulat kiegészítésképpen egyszerre nagy számú újoncot kapott, fennállt a veszélye, hogy a csapat korábbi szellemiségét elveszti. Ettől tartottak a 11. zászlóalj esetében is, szerencsére azonban nem ez történt.

A zászlóalj „újoncok általi kiegészítése megrendeltetett. És ezen rendelet, mint előbb említve volt, Szeben bevétele után a zászlóaljhoz Udvarhelyszékről jött, oda beosztott,

³¹ Lestár Péter főhadnagy leveléből, barátjának ifj. Fórián Györgynek. Binóc, 1848. november 26. *Péterné* 2002. 95. o.

³² *Raksányi* 1848. 29–30. o.

³³ Hodrusbánya, 1849. január 22. Lásd: *Görgey* 1988. I. k. 308. o.

³⁴ Lásd: *Raksányi* 1848. 30. o.

³⁵ Buda, 1849. május 21. *Tóth* 1893. 38–39. o.

jókinézésű és jól megtermett növésű legényeknek helyeik elfoglalásával, azonnal foganatosítottat is. Kik a katonai fegyelemben, rendben és ügyességben a zászlóalj régi vitézeinek, kik magoknak erkölcsi és anyagi felsőbbiséget tulajdonítottak és igényeltek, engedni mit sem akarván, a nemes vetélkedés az új és régi vitézek között annyira fejlődött, miszerint mindenkitől hanyatlásnak indulni hitt zászlóaljban mindent megelevenítő, virgonc fiatal erő, annak jó hírnevét veszíteni, vagy éppen elenyészni, mi áron sem engedte. Gyakran megtörtént, hogy az újonc, a régi katonával egyszerre rohanván harcba, azt a küzdelemben segítette, védelmezte és mindvégig, egész a fegyverletételig, a zászlóalj becsületét fenntartotta. Mely újonc fiatal katonaság a régebbieket erkölcsi felsőbbiségükért mindig megbecsülte, azoknak tanácsával élni szeretett, de harcban nem engedett. Nagyon büszke volt, és sokat adott rá, hogy ő a 11-ik honvédszászlóalj tagja lehetett, és abban szolgálhatott.”³⁶

A két leghíresebb, a fehér tollas 3. és a veressapkás 9. zászlóalj sokáig rivalizált egymással. A jó csak a tápióbszekeriek ütközetben tört meg, ahol a két alakulat együttesen rohant a Tápió hídjára. Kibékülésüket a dandárparancsnokuk, Karl Leiningen-Westerburg, ekkor még alezredes, jegyezte fel: „Éppen leterültem a földre a 3. és a 9. zászlóalj között, midőn észrevettem, hogy az utóbbinak vagy harminc altisztje és közlegénye a hadsor előtt összegyülekezett, és két tiszt vezetésével a 3. zászlóaljhoz ment... Meg kell jegyezni, hogy ez a két zászlóalj mindig vetélkedett egymással. Már a Bánságban volt közöttük valami ellenségeskedésféle; irigyelték egymást a vitézség megérdemelt híréért. A kilencesek szerettek dicsekedni, és nem engedték, hogy más is érvényesüljön mellettük; a hármások szolidabban, komolyabban voltak, a rend és vidámság mintaképei, különösen egy egész svábokból álló század tűnt ki jókedvével, mely a legnagyobb bajban sem hagyta el. Mind a mai napig főnnállott közöttük ez a feszült viszony; de amikor a tápió hídjánál egymást múlták fölül a vitézségben, mikor Földváry kezébe ragadta a 9. zászlóalj lobogóját, megtört a rég tartó harag, és az elismerés kölcsönös kiáltásokban nyilvánult meg: »Éljen a harmadik, éljen a kilencedik zászlóalj!« Most pedig azért jelent meg az a küldöttség, hogy forma szerint is ünnepélyesen megtörténjen a kibékülés. A kilencedik zászlóalj lovagiasan elismerte, hogy a mai napért a harmadik az elsőség; ezek visszautasították és amazoknak tulajdonították. – Aztán megesküdtek, hogy örömben, búban, jóban és bajban mindhalálig összetartanak, és egymást a veszélyben soha el nem hagyják... Végül pedig a Schwarzenbergerekhez mentek, és a legszebb dicséretekkel halmozták el őket a magaslatok megrohanásáért.”³⁷

Tovább haladva, a testületi szellem megnyilvánulása a fegyverbecsület is, amikor egy csapat vagy seregrész (sőt akár egy egész hadsereg) a küzdelmet látszólag kilátástalan helyzetben is folytatja a kitűzött cél elérése, vagy legalább a tisztas helytállás érdekében. Ilyen célok lehetnek: egy feladat kiérdeklése, egy hely elfoglalása vagy megvédése, és gyakran hadi trófeák megszerzése vagy megtartása. Ezekre következzen néhány példa a szabadságharcból.

A fegyvernemi „sovinizmus” megnyilvánulása volt, amikor a vadászok becsületüket sértőnek érezték, midőn Lázár Vilmos őrnagy, a IX. hadtest egyik dandárparancsnoka egy feladattal nem őket bízta meg: „Lázár brigadéros a segélysürgetést véve parancsot adott a Zrínyi zászlóaljnak, hogy vonuljon a bártfai szoros torka felé, ahol nagy lehet a veszély, mert ott voltak vagy vannak is a szabolcsiak őrségen. Minthogy a mi századunk

³⁶ 1849 márciusa. *Wassy* 1872. 52–53. o.

³⁷ Lásd: *Leiningen* 1983. 199–200. o.

állott a legszélén és legközelebb az úthoz, s mellettünk állottak a brigadéros és a főtisztek, s mi hallottuk a Zrínyi-zászlóaljnak szóló parancsot; pedig mi tartottuk erre – mint lövészek – a legmegfelelőbbnek magunkat, egészen zokon véve a mellőztetést, kiálltunk: »Innen előttünk vadászok előtt senki sem megy az ellenség elébe!«... Lázár hallva a bizakodó felkiáltást visszavonta a Zrínyieknek adott rendeletét, s azzal – »Menjen hát a 2-ik vadásszázad maga!« éljen kiáltással megindultunk...»³⁸

A kolossói összezapás azonban rosszul végződött, a magabiztos vadászokat az orosz lovasság szétugrasztotta, és komoly veszteségeket okozott a magyar könnyűgyalogságnak.

Érdemes feleleveníteni az 56. zászlóalj hőseies magaviseletét 1849. június 16-án, mikor is a császári vértések, tüzérsegük segítségével, szétszórták a zászlóaljat, s maga a zászló is veszélybe került: „A szétrobbantás zavarában, amit a királyrévi úton a tömeg jobb oldalára hevenyészett két gyilkoló hatású kartács-ágyú segítségével idéztek elő, a zászlótartót bajtársai ösztönszerűleg az ellenkező oldalra sodorták, ahol Szekeres József hadnagy folytatta az élet-halál küzdelmet.

Kéznel lévő harcosait rögtön a zászló körül tömörítette. És hogy ez az üldözött kis falanx szét ne szóródjék, majd a zászlótartó mellett, – ha a vértesszabályák oda kényszerítették –, majd a szuronyok hegye előtt, rendkívüli bátorsággal buzdította, lelkesítette honvédeit; lépésről-lépésre törve utat a lovas tömegeken át, míg végre Horváth őrmester az óvatosan begöngyölt zászlóval a Dudvág partjára menekülhetett.

Mikor ezt a zászlónyéllal küszködő másik félistent a part mellett is üldözőbe vették a vértések, kik közül egy altiszt nagyon is közel jutott hozzá, hogy kicsavarja kezéből a zászlót, a görcsösen tartott ereklyét félre rántva, ezekkel a harsányan kiejtett szavakkal: »Inkább meghalok, de az én kezemből ki nem veszitek a zászlót!« elszántan a Dudvág folyóba vetette magát.

A vértés altiszt lovát leszúrták, erőszakos gazdáját pedig, ki a zalamegyei honvédek lobogóját elpredálni akarta, mikor a nyeregkápa mellől őrrül bátorsággal a pisztolyát is előrántotta, agyonlőtték.»³⁹

A lobogók után a legfontosabb zsákmány a löveg volt, ezért minden harcoló fél igyekezett azokat ellenétől elvenni. Megmentésére gyakran halált megvető bátorságra volt szükség. Butykai József, tüzér a I. hadtestből, így emlékezett a tápióbicskei ütközet kritikus pillanatára: „A folyton növekvő, zavart visszavonulás közben jól esett látnom, mint tartja magát, tőlem kis távolban, egy homokmélyedésbe megvonulva néhány vitéz Dom Miguel, s mint integet tüzelése közben sikeres lövéseinknek helyeslést csákJa lengetésével.

Eközben előlről a vadászok golyói mind sűrűbben, s mindig közelebről füttyöngettek közöttünk; jobbra ágyúgolyók kezdtek közénk hullani, melyek egyikének emléknymát egyik ágyúnk talapzata mindvégig viselte.

A helyzet egyre fenyegetőbb s tarthatatlanabb lett.

Ekkor aztán a mi ütégünk is megkezdte a visszavonulást. Erről, ágyúm még mindig működővén, akkor értesültem, mikor Barla főhadnagy hozzám lovagolván, fölmozdonyozni s az ágyúval a csatatérről távozni parancsolt. A megkísérelt fölmozdonyozás nem sikerülhetvén elég gyorsan a mély homok miatt, kértem, engedje az ágyút a vontatókötélen elvitetni. Ő csak első parancsát ismételte. Biztosítván, hogy az ágyút elvitetem, kértem, menjen

³⁸ Kolossó, 1849. június 19. *Bartha* 1981. 95. o.

³⁹ Lásd: *Tóth* 1893. 50–51. o.

a többiekhez. Engedett kérésemnek. Azonnal távozta után azt kellett észrevennem, hogy irányzóm már eltűnt; s a tüzekek is nem a vontató kötélt beakasztására, hanem a menekülésre mutatnak hajlamot s kezdenek ágyúknak s a reánk folytonosan tüzelő ellennek hátat fordítani. E nem várt meglepetésre, haragra indulva, tőlem telhető erős hangon jelentém ki, hogy az ágyút nem akarom, nem szabad otthagyni. Mire megszégyenültek, s látva, hogy egy ember, habár csak altiszt, tágítani nem akar, és nem menekül, vontatókötélre akasztván az ágyút, annak kíséretében velem maradtak, s ütegünkől utolsók hagytuk el a csatátér... Menet közben a zavart tömeg között később fölmozdonyoztunk, s csatlakoztunk a többi, még meglévő lövegeinkhez...⁴⁰

Mint láttuk a lövegek mozgatása nehézkes volt, s esetenként a győztes sem bírta időben elszállítani azokat, így több esetben is esély nyílt a visszaszerzésre, s ezzel a sereg becsületének helyreállítására. Az egyik ilyen a kápolnai csatában az 1. hatfontos lovasüteggel esett meg: „Csakugyan, a tiszték, tűzmesterek, akik lovon voltak, szintén megérkeztek egyenként s elmondták a roppant esetet, hogy a schevauleger ezredet bevárták kartácslövésre s mikor már a kis fedezett huszárság nekiment, szabály szerint felmozdonyoztak valamenyenien, hogy hátrább vonuljanak, de a nagy homokban nem bírtak az ágyúkkal... ”

Látjuk, hogy a tisztás tetőn ágyúinkkal bajoskodnak a németek; amint felrontottak t.i. meg akarták azokat fordítani, hogy elvihessék; de sem egy kocsis, sem egy táborig tüzekek körülöttük. 6 ló van mindegyikben, kardlapozzák, de nem megy a dolog. Amint látja ezt ez a 25 huszár, elkiáltja magát egy: »Fiúk! Viszik az ágyúkat, ne hagyjuk!« Abban a percben vissza mind rendetlenül, mint az ítélet, ki az erdő oldalán út nélkül. A vetágyúmmal – én is utánuk indulva – sikerült egy erdőszélen oly állást vennem, hogy flankírozva 2-3 lövést tehettem a németekre, s úgy látszik, megkönnyítettem derék huszárajaink nehéz munkáját, mert nem telt bele egy negyedóra, ismét visszajöttek, ismét megharmadolva, de visszahozták mind a hat ágyúkat” – emlékezett vissza Sáfrány Mihály tüzekek hadnagy.⁴¹

A következő történet már a nyári hadjárat során, a déli hadsereg visszavonulása közben esett meg, az 1849. augusztus 8-i a csatádi utóvédharcban a Kmety-hadosztállal: „...cserbe hagytuk a 3 ágyút... ”

Az osztrák lovasság egy kis időre megelégedni látszott a magyar ágyúk elfoglalásában s a huszárok megugrálásában álló ritka bravúrjukkal; nem vágta mindjárt utánunk, hanem az ágyúban megmaradt lovakat hozva rendbe, ezeket fordították ellenünk. Mi azonban felocsúdván zavarunkból, amennyire lehetett az összevisszaságból ki-kis saját csapatját keresve, igyekeztünk volna valahogy sorakozni, s visszatörve az osztrák lovasságra, legalább ágyúink visszafoglalásával némileg lemosni gyalázatunkat. A bátrabbak kiabálva: »Magyarok vagytok ...? Huszárok ...? Ne hagyjuk ágyúinkat!« S csakugyan mintegy 800-an úgy-ahogy rendbe is sorakoztunk, mindenféle csapatból a vállalkozók egy-egy tarka vonalban, s az ágyúinkat elfoglalva tartó vértesezredet – amely mint ércfal állott előttünk –, megrohantuk, s ez nem várva meg a roham csattanós részét, visszafordult előttünk. De mi rávetve magunkat összetörtük a vértesezredet, s ágyúinkat tőle szerencsésen visszafoglaltuk, s a még nem messze haladó 8-ik gyalog honvédszászlóalj védelmére bízva, hagytuk tovább haladni.⁴²

⁴⁰ Tápióbecse, 1849. április 4. *Butykai* 1883. 548. o. (Cs. kir. vadászok nem voltak jelen az ütközetben; Butykai talán a határőrök közé tartozó lövészekkel keverte őket.)

⁴¹ Poeltenberg-hadosztály. Kápolna, 1849. február 26–26. *Sáfrány* 1941. 47. o.

Néhány jól megfogalmazott lelkesítő mondat is felkelthette az egészséges szégyenérzetet, ami az elakadt előrenyomulás folytatását tette lehetővé: „Centrumunk sem volt tétlen ezalatt (írja Rochlitz)... Az ellenség oly sok tüzéséget állított föl ellenünk, hogy ütegeink, melyek Görgeynek tulajdonképpeni szándékát nem is igen tudták – hátrálni kezdettek. De csakhamar egy segédtiszt végtől-végig vágatott egy kis papírszelettel, mely címezve volt: »Valamennyi üteparancsnoknak!« – tartalma pedig ezen néhány szó: »Miért hátrálni? Miért nem inkább előre? Hát nincsenek többé férfiak, kik meg tudnak halni a hazáért?« – Görgey sk. És nemsokára a császári tüzéség szerepet cserélt a magyarral...”⁴²

Garzó Imre, aki szemtanúja volt ezen parancs papírra vetésének, így emlékezett meg a hatásáról: „Estve, miután a mi harcoló csapataink visszatértek tábori szállóhelyeikre, a velünk szomszédos üteg parancsnoka még mindig hevülve mondta el, hogy Görgeinek micsoda saját kézzel írt fölhívására és milyen lelkesedéssel fordultak újból támadására az ellenségnek. Ebben a fölszólításban az a nevezetes, hogy németül írva (az üteparancsnokok közül többen nem tudtak magyarul), de magyarokhoz szólott, s mint ilyennek volt az a nagy hatása. E fölszólítást az említett üteparancsnok is csak magyar fordításban mondta el, nem tarva azt úgy visszafordíthatónak, hogy az az eredeti szövegnek mása legyen. »Miért hátrálni, miért nem előre nyomulni, hát már nincs magyar, ki halni tudna a hazáért?«”⁴⁴

Az önfeláldozás

„Ha szabad volna földi lényt imádnom, az csak hazám, csak nemzetem leendne. Inkább nem lenni, mint hazám, inkább nem lenni, mint nemzetem hú fia nem lenni. Ez szűm kiolthatlan érzete. S Kegyelmes Uram, lelkem – ha szabad mondanom – e földi bálványai jelenleg veszélyben forognak... Ilykor nem áldoznom mindenem, mit bírok – életem nem áldoznom nem mondom, bűn, hanem éppen ösztönileg lehetetlenség előttem. Ezokért – méltóztassék megengedni – én odahagynám eddigi műköromet. Oda azt, hol Nagyméltóságodnak atyai kegyében részesülni szerencsés valék, s hol egészségem áldozám fel, hogy működésemet majdan a lehető legnagyobb siker koronázza, s a honvéd pályára léptem, pályára, hol magát éltetemet vagyok áldozandó, éltem a gyengélkedő egészségűt ugyan, de arra alkalmasat, hogy a pályaképesb harcosnak szánt golyót felfoghassa.”⁴⁵

A fenti idézet Barakovics Béla bajmoki káplán leveléből származik, melyet Nadasdy Ferenc kalocsai érseknek írt. Jóllehet ez a magasztos fogalmazás még ebben a romantikával átítatott korban is túlzónak számított, a korszellemet azonban jól mintázza. Ez az önfeláldozásig is elmenő lelkesedés, ami az önkéntesek legnagyobb részét áthatotta, sokat segített a frissen létrehozott haderő összekovácolásában, és 1848–49 telének válságos pillanataiban megőrizni a harci szellemet.

Az önfeláldozást azonban nem csak a hazaszeretet motiválhatta, hanem lehetett a bajtársiasság és a fegyverbecsület is a háttérében. Előbbire példa két Nádor-huszár, akik tár-

⁴² Lásd: *Bartha* 1981. 114–115. o.

⁴³ Komárom, 1849. július 2. Lásd: *Görgey* 1885–1888. III. 14–15. o.

⁴⁴ *Garzó* 1978. 88–89. o.

⁴⁵ A levél Szegeden kelt 1849. január 23-án. *Lakatos Andor – Sarnyai* 2001. 167. o.

saikkal Sréter Lajos százados vezetésével Csehországból szöktek haza: „A gyalogság tüzelesi szándékát látván két veterán huszár: Tóth János és Szabó János, egyike Sréter, másika Dessewffy mellé ugratott ki a sorból, fedezőleg.

– Engedelmet kérek, kapitány úr – mond az első – hogy helyemet elhagytam. Én nem lennék oly nagy kár, de ki vezetné haza az én bajtársaimat, ha az urakat találná a golyó?

A gondviselés örködött fölöttük, áldozatkészségének nem lett áldozatja egyik sem.⁴⁶

A horvát Todorović-hadoszlop üldözése során a magyar fegyvereket ért sérelem hajhatta azt a maroknyi huszárt, akik vakmerően szembeszálltak a túlerővel és megmentettek egy elveszettnek hitt löveget. Az ütközetben egy félüteg egyik, azaz az 1. hatfontos üteg 4. sz. lövegének az ellenséges tüzéség két lovát lelőtte, s a többi belegabalyodott a szíjzatatba, s azt visszavonuláskor ott kellett hagyni: „...Berger Antal tizedes, Rimaszombathy János, Murány Ferenc, Nagy Ferenc, Széll Mihály, Zsoltay József, Kiss József és Forgács József közvitézek önként előrerúgattak, s az ágyút (amely már csaknem az ellenség biztos zsákmányául esett) a leghevesebb ágyú- és lőfegyvertűzben biztonságba hozták...⁴⁷

Az élelmezés, mint erkölcsi tényező

„Mi szokta lehangolni gyakran a katona harcias szellemét, csökkenteni a sereg erejét és teljességét?”

Hosszas nyomorúság, a szükséges étel-ital nélkülözése, sanyarúság kivált mostoha táborozási időkből gyakran le szokta hangolni a sereg harcias szellemét, s emiatt sokszor csüggedés, kedvtelenség és levertség szállja meg a sereg kedélyét.⁴⁸

A táborozás, a menetek és a harcok fáradalmairól szoltunk már, a természeti környezet befolyását is vizsgáltuk, most az élelmezés szerepéről következzen néhány gondolat.

Számos volt honvéd visszaemlékezését olvasva, s ez alól a tiszték sem kivételek, az embernek az a benyomása támad, mintha nem is egy hadjárat történetét olvasná, hanem a szerző egy – helyi csetepatékkal fűszerezett – bizzar gasztronómiai teljesítménytúráról írt volna beszámolót.

A honvédsereg ellátását – jól vagy rosszul – a parancsnokok mellé rendelt kormánybiztosok végezték. Ezen élelmezési biztosok feladata a haderő élelmezésével kapcsolatos ügyintézés, a beszerzés és a szállítások folyamatossága volt; a biztosokat többnyire az OHB küldte ki. A főszeregnél 1848 decemberétől ún. intendatúra működött, amely mindenféle beszerzést hivatásos személyzettel végzett, a fővezérnek alárendelve. A többi hadsereg ellátását továbbra is kormánybiztosok végezték, bár majd’ mindenhol neveztek ki élelmezési biztost vagy főhadbiztost.

A központi ellátás keretében a katonák kenyér- és időnként húsadagjukat kapták, a többi zsoldjukból maguk vásárolták meg. Ehhez azonban folyamatosan biztosítani kellett a vásárlási lehetőséget, amiről lakott területen kívül a markotányosok gondoskodtak. Ez utóbbiak katonai törvény alatt álló civil kereskedők, akik a csapatokkal szerződéses viszonyban álltak. A markotányosok századonkénti számát 2-4 főben határozták meg.⁴⁹

⁴⁶ Zebrák település vidéke (Csehország), 1848. október 6. *Virág* 1870. 117. o.

⁴⁷ Utóvédharc Salamonfa község határában, 1848. október 11. Horváth János százados, a 9. (Miklós)-huszárezred 1. őrnagy osztálya 1. századparancsnokának jelentése a csapatparancsnokságnak. Kőszeg, 1848. október 12. Közli: *Hermann* 1999. 248. o.

⁴⁸ *Mészáros* 1849. 128. o.

A nógrádi önkéntes mozgó nemzetőrséget az 1848. szeptemberi dunántúli hadműveletekben az alábbi módon látták el élelemmel: „Hol vették, hol nem vették, volt a tábornak vagy 12 darab tehén és ökörből álló gulyája, már mézárósa is, abból ott azonnal részeltették a zászlóaljkat, századokat. Filo János az én szakasz tizedesem lett a marha ügyelő, helyettesíteni kellett tehát. A konyhát ellátva készült a gulyás és egyéb étkek, a markotánosok gondoskodtak reggeliről, délre borról.”

„A századnak 4 katlanban főztek gulyáshúst, és 8 körben telepedtek ebédhez – minden egyesnek volt bádóg tálkája –, volt elég markotánus, kik kenyeret, kalátsot; hideg ételeket, pálinkát és bort hordtak, kínáltak...”⁵⁰

A táborozó sereg ellátása egyszerűbb feladat volt; egy meglehetősen stabil pontra, a táborba kellett elszállítani a készleteket, s a kijelölt helyen a csapatok küldöttei megkapták az igényelt élelmiszereket: „Az élelmezési biztosság körül mindenféle katonaosztályból őrmesterek, tizedesek jártak írással kezükben, s szekerekkel hátuk mögött, az élelem átvétele végett; az élelmi raktár és mézárászékek körül mindig nagy tolongás, s mindenütt élénk sürgős-forgás úgy, hogy a nagy lárma majdnem szédülésbe hozta az embert.”⁵¹

Jóval nehezebb volt azonban a hadműveletek közben ellátni egy mozgó sereget. Minél nagyobb létszámú volt, annál inkább nőttek a nehézségek; az sem volt mindegy, hogy jól termő vidéken vagy éppen hegyvidéken haladtak keresztül. A háború sújtotta országban 1849 nyarán egyre inkább akadozott az ellátás. A Vácról északra elvonuló feldunai hadsereg állapotáról írta Pongrácz István a naplójában: „Mindent felemésztettek az előttünk elvonuló csapatok, most tehát képzelheti az olvasó, mennyire szenvedett a mi derék seregünk... Tehát ide érve legalább ökröket kaptunk. Természetes azt rögtön levágni és pörköltnek készíteni kellett be se várva, hogy a hús kihűljön, ami pedig rossz ízt ad a húsnak, de az éhes ember jó ízűen megeszi. Még az elkészült, a legényeink nagy részét nem lehetett visszatartani, a közel fekvő krumpli földekből a gyümölcsét, vagyis a gumóját a szuronyral kiszedték, úgy a zöldséget is a faluban, ahol csak találtak, sőt apró baromfi félére is vadásztak. Röviden az éhség kielégítést követelt, nekünk pedig nem lehetett egyebet tenni, minthogy az előljáróságot lecsillapítani és mindent és mindenkinek fizetni, így a derék becsületes nép ki lett a lehetőségig elégítve, mi alatt az ökröket is megsütötték. Azután megjött a fegyelem és engedelmesség, úgy hogy este, midőn tovább meneteltünk, az egész hadtestünk együtt volt, és Losoncra mehettünk...”⁵²

Az imént hozott példa is jól bizonyítja, hogy az ellátás mennyire befolyással volt a fegyelemre. A következő eset már az akció sikerét is veszélyeztethette a losonci rajtaütés közben: „Mulatságos volt látni éhes honvédeinket, midőn a megrémült kofáktól piacon hagyott pecsenye s kalácsra rohantak, felejtve a reájok tüzelő németet, s felkapva egy darabot, rohantak tovább puska s kenyérrel...”⁵³

Híresen jó ellátásban a nem reguláris csapatok részesültek, ők ugyanis a néhány napos/hetes vagy legalábbis annak tervezett „hadjáratukra” tisztességesen ellátták magukat.

⁴⁹ Hermann 2001. 74. és 95. o. és Barcy – Somogyi 1986. 214. o.

⁵⁰ Pákozd, 1848. szeptember 28. és Székesfehérvár, 1848. szeptember 24. Busbak Ádám korrajza, EOL AGE V. 118. b 65. és 55–56a. o.

⁵¹ Pándorfalva, 1848. október. Szabó 1875. 35. o.

⁵² Törincs, 1849. július 19. Pongrácz István 1848–49-es naplójának 1896-os átdolgozása. OSZK Kt. Oct. Hung. 1142. IV. 59–60. o.

⁵³ Földes Gyula visszaemlékezései 1870-ből. MNL OL R 31/1 2005. 33. o.

Erről többen is megemlékeztek, például Teofil Łapiński százados: „Többször meggyőződhettem arról, hogy ami az evést és az ivást illeti, a legjobb dolog a nemzetőrökkel és a népfelkelőkkel hadba vonulni, mert ők egyetlen előírást sem tartanak annyira be, mint azt, hogy a katonát háborúban étellel-itallal kifogástalan bőségben kell tartani.”⁵⁴

Egy másik beszámoló a szabolcsi önkéntes mozgó nemzetőrökre, a későbbi dicsőséges 48. zászlóaljra, illetve parancsnokára Patay Istvánra vonatkozott: „[Patay őrnagy] ki nagyon nagyon megkedvelt s mint fiát tekintett, s gárdista utódját, és felszólított, hogy ezután én vele legyek mindenütt egy szálláson egy kosztón.

Én jól jártam evvel, ő more patrio onnan hazulról kocsi számmal volt utána a bor hor-dókban, mindenféle pálinka, oldalas szalonnák, sonkák kalácsok, s minden nemű elemő-zsia, amit csak egy magyar ember, régi szokás szerint az útra magával szokott vinni...”⁵⁵

A harctól távol, a régi civil életben oly megszokott étkezési formák is visszatértek: „Bementem az étterembe, de itt a hosszú asztalon az elfogyasztott ételek maradékát látva az én ebédre vágyódó étvágyam csalódás által látva magát fenyegetve, ami arcom megnyúlásán, talán állam leesésén is meglátszhatott. Ezt látva a fogadós, a híres »Aranyiné férje Kon Károly« jónak látta vigasztaló biztatást adni: »Ne tessék az asztal ilyen állapotából, a melyben csak imént hagyták az itt állomásozó honvédzászlóalj és huszárság tisztjei [következtetni]. Csak parancsoljon, lesz itt mindjárt a vadász úr számára is!«”⁵⁶

De sajnos a terített asztal nem csak a hátorszában csábította a katonákat. Több tábornokot is az ebédőasztal mellett ért a riadó. Az egyik ismert eset Dembiński tábornokkal történt meg Egerben, 1849. február 26-án, mikor az ebéd utáni kedélyes borozgatás közben „Verpelét felől élénk ágyúszó” hallatszott. Oly messze volt csapataitól, hogy besötétedett mire az első vonalához ért, és semmilyen tevőleges szerepet nem játszott a kápolnai első csatanapon. Mentségére szóljon, hogy „ő ezen a napon még távolról sem gondolt rá, hogy az ellenséggel összetűzőn.”⁵⁷ Ennél komolyabb szemrehányás illetné Nagysándor József tábornokot, az I. hadtest parancsnokát és vezérkarát, mert Debrecennél 1849. augusztus 2-án, az oroszok ellen harcrendben álló csapataikat hagyták ott a déli étkezés miatt. Ez már felveti a – későbbiekben tárgyalt – szolgálati hely elhagyása vétségének gyanúját! Máriássy így írt erről: „Bobics ezredes átvevén a tábor parancsnokságát, Nagy-Sándor tábornok s vele én is belovagoltam 10 ½ óra tájban a városba; megfürödvén itt ... felmentem a nagy vendéglőbe ebédelni; itt jó csomó tisztet s közöttük Nagy-Sándor tábornokot is találtam. ... Az ebéd nagyon röviden tartott; alig hogy leültünk, megszólalt az ágyú. Leszaladni, lóra ülni s a táborba, mely csak pár percnyi távolságra volt a várostól, kilovagolni, csak pár percnél műve volt” – idézte az ezredest Görgey István, majd hozzáfűzte: „annyi bizonyos, hogy aug. 2-án az első ágyúszó Nagy-Sándort, Máriássyt magát és jó csomó honvédtisztet csakugyan a belvárosi vendéglőben ebédelni meglepte.”⁵⁸

⁵⁴ Észak-Magyarország, a lengyel határ térsége. 1848. december. *Łapiński* 1996. 875. o.

⁵⁵ Dunántúl, 1848 szeptember–október. *Galsai Kovács Ernő*: Naplóm. OSZK Kt. Fol. Hung. 1419. II. 28. o.

⁵⁶ Hortobágyi csárda, 1849. február–március. *Bartha* 1981. 69. o.

⁵⁷ A kápolnai csata első napja. Lásd *Görgey* 1988. I. 360–364. o.

⁵⁸ *Görgey* 1885–1888. III. k. 295–296. és 300. o. (Máriássy először a *Hon* című lapban számolt be az ütközet eseményeiről [1867. évi 264. és 265. szám], ebből idézett Görgey; később „Visszaemlékezésének” kéziratában már azt állította, hogy az ágyúdörgés az ebéd végeztével kezdődött meg. Bár ez aligha szolgálhatott mentségül. *Máriássy* 1999. 16. és 186. o.)

FORRÁSOK

- EOL AGE
OSZK Kt.
MNL OL R 31/1
- Evangelikus Országos Levéltár, Archivum Generalis Ecclesiae
Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1526 utáni gyűjtemény R 31 Naplók, feljegyzések 1. tétel Az 1848/1849-i szabadságharcra kapcsolatos egykorú naplók és feljegyzések

BIBLIOGRÁFIA

- Barcy – Somogyi* 1986. *Barcy Zoltán – Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete. Az előszót Katona Tamás írta. [Budapest], 1986.*
- Bartha* 1981. *Gacsályi Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc eseményei Bartha Mór naplója alapján. In: Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban, IX. kötet. Nyíregyháza, 1981. 3–124. o.*
- Bobik* 1870. *Bobik Gusztáv: A komáromi éji támadás. 1849. ápril 26-án. In: Tóth Kálmán: A Honvédmenház könyve. Pest, 1870. 91–104. o.*
- Bona* 1998–1999. *Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. 1–3. k. Budapest, 1998–1999.*
- Butykai* 1883. *Butykai József: Az 1848/9-iki első 12 fontos honvédtűtörténetéből. Vasárnapi Újság, 1883/32–34. 515–550. o.*
- Büttner* 1989. *„Csata mezejéről fróm pár soraim.” Büttner Emil levelei az 1848/49-es szabadságharcból. Budapest, 1989.*
- Cendrowski – Swebocki* 1976. *Cendrowski, Jerzy – Swebocki, Stefan: Pszichológia a harcban és a katonai vezetésben. Budapest, 1976.*
- Dercsényi* 1896. *Dercsényi Kálmán: Bem tábornok téli hadjárata 1848–49-ben Erdélyben. Napló-jegyzetek. Közrebocsátja: Kozma Zsombor. Budapest, [1896.]*
- Garzó* 1978. *Garzó Imre: Életem és abból merített gondolatok. S. a. r. és jegyz. Blazovich László és Varsányi Péter István. Budapest, 1978.*
- Görgey* 1885–1888. *Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Budapest, 1885–1888.*
- Görgey* 1988. *Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Görgey István fordítását átdolgozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Katona Tamás. 1–2. k. Budapest, 1988.*
- Hermann* 1999. *Hermann Róbert: A Todorovič-hadoszlop átvonulása Sopron és Vas megyén 1848 októberében (Okmánytár). Soproni Szemle, 1999/3. k. 241–272. o.*
- Keegan* 2000. *John Keegan: A csata arca – a közkatonák háborúja 1415–1976. Agincourt, Waterloo és a Somme. Ford. Kőrös László. Debrecen, 2000.*
- Kránitz* 1869. *Kránitz János: Hadműtan. 1–3. k. Szombathely, 1869–1870.*

- Lakatos – Sarnyai* 2001. „...eszmék és dolgok zavarában.” 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából. Szerk. *Lakatos Andor* és *Sarnyai Csaba Máté*. Kalocsa, 2001.
- Łapiński* 1996. *Łapiński, Teofil*: Egy lengyel számkivetett, volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből (1848–1849). Ford. *Kovács István*. *Holmi*, 1996. 6. k. 865–881. o.
- Leiningen* 1983. Leiningen-Westerburg Károly naplója. In: Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1983. I. k. 115–204. o.
- Lovassági harcműtan, 1870. Lovassági harcműtan. (Taktika) Előadatott az első magyar kir. központi honvéd lovastiszti és tisztképző tanosztálynál. Székesfehérvár, 1870.
- Máriássy* 1999. *Máriássy János*: Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra. S. a. r. *Sugár István* és *Hermann Róbert*. Budapest, 1999.
- Mednyánszky* 2001. *Mednyánszky Cézár báró*: Egy katolikus pap vallomásai (részlet). In: „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről. Közreadja *Zakar Péter*. (Dél-alföldi évszázadok 16.) Szeged, 2001. 217–230. o.
- Mészáros* 1849. [*Mészáros Lázár*]: Huszárok kézikönyvecskéje. Oktatási szabályul altisztek és közvitézek számára. Pest, 1849.
- Mészáros* 1881. Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor*. I–II. k. Budapest, 1882.
- Molnár* 1880. *Molnár György*: Világos előtt. Emlékeimből. Szabadka, 1880.
- Nagy* 1896. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896.
- Őry* 1998. *Őry Gábor*: A magyar katonai igazságszolgáltatás szervezete és működése 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998. 1. sz. 77–113. o.
- Péterné* 2002. *Péterné Fehér Mária*: „Első a tűzben utolsó a hátrálásban”. Lestár Péter és a 71. zászlóalj az 1848–1849-es szabadságharcban. In: Kecskemét is kiállítja... Kecskemétiek a szabadságharcban II. Szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona*. Kecskemét, 2002. 79–130. o.
- Raksányi* 1848. *Raksányi Imre*: Honvédelmi szövétnék. Kézikönyvül nyújtva nemzetőröknek és fiatal katonáknak. Pozsony, 1848.
- Rosonczy* 2009. *Rosonczy Ildikó*: „Verekedni utolsó emberig” A turai lovas ütközet. 1849. július 20. Szerk. Budapest, 2009.
- Sáfrány* 1941. Sáfrány Mihály „Miskolci Ref. Lyceumot” végzett diák, az 1848–49. szabadságharcban önként részt vett honvédtüzér hadnagy, később lelkipásztor emlékiratai. Összeállította: *Sáfrány Géza*. Miskolc, 1941.
- Szabó* 1875. [*Szabó György*]: Egy honvéd-köztüzér élete 1848/9-ben. Történeti önéletrész. Budapest, 1875.
- Szalkay* 1998. Szenttamástól Világosig. Szalkay Gergely emlékirata 1848–1849-ről és a 6. honvédzászlóalj történetéről. Szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona*. (Kecskemétiek a szabadságharcban I.) Kecskemét, 1998.
- Tábori utasítás, 1849. Tábori utasítás gyalogság, lovasság és tüzérség számára. Pest, 1849.
- Tóth* 1893. *Tóth Károly*: Az 56-ik honvéd zászlóalj története 1848–49-ben. Csurgó, 1893

- Vajda* 1998. *Vajda János*: Egy honvéd naplójából. Második, javított kiadás. Az előszót és a jegyzeteket írta, a kötetet szerkesztette *Szigethy Gábor*. Budapest, 1998.
- Virág* 1870. *Virág Lajos*: A nádorhuszárok hazajövele. In: *Tóth Kálmán*: A Honvédmeház könyve. Pest, 1870. 91–104. o.
- Wass* 1872. *Wass János*: Szerény vázlata a Kolozsvártt 1848-dik évben alakult 11-dik honvédzászlóalj és azzal kapcsolatos történetének. Brassó, 1872.
- Zakar* 1999. *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Budapest, 1999.
- Zakar* 2002. *Zakar Péter*: „Előre utánam, itt az Úristen!” Erdősi Imre, a branyiszkói hős. In: Kecskemét is kiállítja... Kecskemétiek a szabadságharcban II. Szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona*. Kecskemét, 2002. 163–176. o.